

Een verhaal ‘vertekend’

Lezen is een proces dat zich afspeelt in het verborgene. We kunnen waarnemen hoe de ogen zich schoksgewijs bewegen, we zien het omslaan van pagina’s, we kunnen wellicht aan gelaatsuitdrukking en houding zien hoe een leerling geboeid – of niet – is door een tekst: gespannen en geconcentreerd, of verveeld en afdwalend. Maar wat er echt gebeurt, blijft verborgen in de ‘black box’ van het lezende hoofd. Hersenonderzoek kan veel en zelfs verschillende soorten van activiteit onthullen, maar wat voor betekenis een lezer aan een verhaal hecht, wat een verhaal voor hem of haar betekent, dat kunnen we hooguit indirect benaderen. Vandaar dat we in onze onderwijstraditie vormen hebben ontwikkeld om in elk geval het resultaat van dat proces zichtbaar te maken.

Piet-Hein van de Ven

We stellen vaak vragen bij de tekst, reproductievragen, meer open vragen, kritische vragen. We vragen om een leesverslag, een recensie. We beleggen boekbesprekingen, vergelijken boek met film, formuleren verwerkingsopdrachten (schrijf het verhaal af, schrijf een brief naar de auteur, ...). Een vorm van het in beeld krijgen, letterlijk, van wat leerlingen ‘doen’ met een tekst is het laten tekenen van passages, personen, situaties. In onderstaande tekst geef ik een voorbeeld van hoezeer tekeningen kunnen laten zien hoe leerlingen lezen.¹

Olwen

De dag van haar tiende verjaardag – de zestiende in aardse tijdrekening – brengt de eerste tekenen van de naderende zomer. De witte zonnestra-

len van Ra hebben aan kracht gewonnen, het gras geurt, de cactusknoppen staan op openbreken. Olwen geniet van deze lente op Isis, de vierde planeet van F5-ster Ra in de constellatie Indus. Op het plateau aangekomen trekt ze haar overall uit en voelt de stralen van Ra heerlijk op haar blote huid. Ze valt in slaap. Later roept de Wachter haar wakker en vraagt haar de communicatiecentrale binnen te komen, bezorgd als hij is voor verbranding. Na een korte stoeipartij met haar Hobbit, een mensengrote Isidraak, gehoorzaamt ze. Binnen wacht een verrassing: een prachtige jurk van goudlamé en goudleren sandalen. Ze trekt ze aan, kijkt langs haar lichaam naar beneden en geniet van de perfecte pasvorm, de soepele stof die weldadig haar huid streelt, de glanzende plooiën en lijnen.

Ze weet niet hoe de Wachter te bedanken. Dansend in haar nieuwe kledij gaat ze naar de eetkamer voor haar verjaardagsdiner.

Olwen is de hoofdpersoon in een science-fictionverhaal van Monica Hughes, *The keeper of the Isis light*. Ze woont alleen met de Wachter op Isis. Haar ouders zijn omgekomen bij een echte Isis-orkaan en Olwen neemt meer en meer hun taak over onder leiding van de Wachter. Ze moet met de aarde contact onderhouden over de toestand op Isis, een planeet die niet ongeschikt is voor kolonisatie vanaf de aarde. Niet ongeschikt: de lucht bevat eigenlijk te weinig zuurstof, de zonnestrallen bevatten erg veel ultraviolette straling en het weer op Isis kent heftige orkanen. Maar toch, de aarde is overbevolkt en Isis kan een uitwijkhaven worden.

Tekenen

Twintig leerlingen van elf, twaalf jaar – klas 5b van de Albanoschool in Landskrona, in Zuid-Zweden – gaan dit verhaal lezen. Ik ken de klas en de leraar, omdat ik deelneem aan een onderzoek naar de praktijk van het literatuuronderwijs in die klas.²

Klas 5b en leraar Jan Nilsson zijn bezig met een project ‘Democratie’. Jan werkt in dit project veel met jeugdliteratuur. Hij koos het verhaal omdat zijn leerlingen belangstelling koesteren voor Star Wars en ruimtevaart. Maar vooral omdat in het boek de planeet uiteindelijk gekoloniseerd wordt. Hij wil de klas een rollenspel laten spelen, waarin ze de kolonisten zijn die Isis bevolken. Ze moeten het bestuur over Isis gaan vormgeven. Met dat doel voor ogen is hij heel benieuwd wat zijn klas van het verhaal vindt. Met zijn eerste opdrachten probeert hij daarachter te komen.

De allereerste taak betreft de persoon van Olwen. Zij is de hoofdpersoon, en misschien wel een persoon waarmee sommige leerlingen zich zouden kunnen identificeren. Het eerste hoofdstuk laat ons Olwen zien als een heel gelukkig meisje, gelukkig met ‘haar’ planeet, haar zon, happy met haar lente, haar Hobbit, haar verjaardag, haar lijf, haar nieuwe jurk... De leerlingen lezen eerst alleen het eerste hoofdstuk. Dat is heel visueel: het laat zien hoe Isis eruit ziet, het beschrijft Ra, Hobbit, de Wachter, het communicatiecentrum, Olwens kamer. Olwen zelf blijft echter opvallend buiten beeld. We kennen alleen haar gedachten en gevoelens. Latere hoofdstukken tonen ons Olwen door de ogen van andere personen: de Wachter, de kapitein van het ruimteschip, Mark – een jonge kolonist die verliefd op haar wordt –, de kleuter Jody – door Olwen gered tijdens een orkaan. Olwen is dus een

‘open plek’ aan het begin van het verhaal, en leraar Jan geeft zijn leerlingen de opdracht een tekening van Olwen te maken. Als de tekeningen klaar zijn, hangt hij ze aan de muur. Dan begint het volgende klassengesprek:

Leraar: *Daar aan de muur hangen negentien tekeningen. Johanna is nog niet klaar. Ik vind ze heel bijzonder, heel interessant. Kijk maar eens goed.*
Karin: *Jan, mag ik beginnen?*
Håkan: *Ik wil ook beginnen.*
Mia: *Ik ook.*
Leraar: *Laten we het zo doen. Ik wijs een tekening aan en dan kan degene die hem gemaakt heeft zeggen of die tekening is gelukt. Misschien had je iets anders voor ogen dan eruit gekomen is. Håkan en ik hadden het daar straks over. En daarna kan iemand die wat wil vragen een vraag stellen. OKÉ, ik begin met Mias tekening. Ik zou zeggen: een knap meisje.*
Mia: *Ik vind van niet.*
Leraar: *Waarom dan niet, wat had je bedacht?*
Mia: *Ik weet niet of ze zo knap zou zijn, maar....*

Enig geroezemoes maakt hier de bandopname onverstaanbaar.

Leraar: *Maar het is een heel knap meisje! OK, Håkans tekening.*
Håkan: *Lelijk, saai, akelig.*
Leraar: *Hoe heb je je haar voorgesteld?*
Håkan: *Lelijk, afschuwelijk.*

Het gesprek gaat een poosje zo door. Op een gegeven moment zegt Lena:

Lena: *Veel jongens, bijna alle jongen hebben haar*
Sandra: *Lelijk getekend.*

Leraar: *Dat is iets dat ik zelf ook bedacht, dat de tekeningen van de meisjes, daar is Olwen beduidend aardiger(...). En bij de jongens zijn er veel die, zo niet alle, waar ze heel lelijk wordt. Ik vroeg me af hoe het komt dat de jongens haar lelijk voorstellen, terwijl de meisjes haar knap maken. Is er iemand die me dat kan uitleggen?*
Sandra: *Het zou omgekeerd ook zo zijn geweest, als wij een jongen hadden moeten tekenen hadden we hem waarschijnlijk lelijker gemaakt dan de jongens.*

In deze interactie geven leraar Jan, Lena en Sandra de kern van de zaak weer. De meisjes hebben allemaal een poging gedaan een knappe Olwen te tekenen, in close-up, meestal ‘en face’. De jongens tekenden een wat seksloze figuur, in een ruimtelandschap. Er hangen tien tekeningen van de ene, en tien van de andere soort aan de muur.

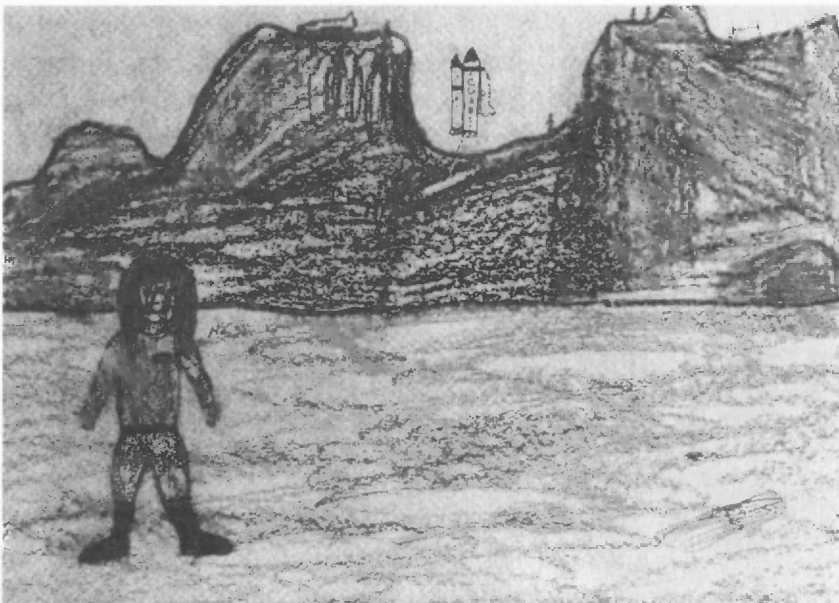
Twee verhalen
Wat is er aan de hand? Ten eerste blijkt dat er in een tekst niet staat wat er staat. Jongens en meisjes lezen de tekst met andere ogen. De jongens lezen een ruimtevaartverhaal, voor hen is de planeet belangrijker dan die hele Olwen. De meisjes lezen een meisjesverhaal. Voor hen is Olwen de hoofdpersoon, een gelukkige tiener, die voldoet aan hun schoonheids-idealen. Het verhaal kent verschillende lagen en jongens en meisjes kiezen blijkbaar voor een verschillende laag. Hun persoonlijke belangstelling bepaalt wat ze lezen. De meisjes identificeren zich met Olwen, de jongens beleven de science fiction. Die perceptie van het verhaal laten ze zien in hun tekening. Daarnaast speelt een zekere wrijving tussen jongens en meisjes in de klas een rol. Sandra’s

Twee meisjestekeningen

opmerking kan ik uitleggen als een soort van oorlogsverklaring. Maar dat hoeft niet. Sandra kan ook bedoelen dat het voor jongens niet zo gemakkelijk is een mooi meisje te tekenen, dat doen jongens niet – en omgekeerd laten meisjes zich niet kennen waar het gaat om wat ze een ‘mooie’ jongen

zouden vinden. Mia’s aarzeling precies te zeggen en te tekenen wat ze wou, kan op hetzelfde probleem duiden. Er zijn klassengesprekken over andere verhalen waarin de leerlingen vergelijkbare problemen aangeven. Kortom: de tekeningen en het gesprek erover maken duidelijk dat lezen een

Een jongenstekening

complex gebeuren is, de persoonlijke belangstelling kleurt als het ware het verhaal, en de context, de klas, waarbinnen wordt gelezen is belangrijk voor de interpretatie ervan.

Olwen – opnieuw

Het verschil tussen hoe jongens en meisjes het verhaal lezen, wordt scherper in de loop van het project. Pas later in het verhaal beseffen we dat Olwen iets niet doet wat bijna ieder ander wel zou doen: ze kijkt niet meteen in een spiegel om te zien hoe de nieuwe jurk haar staat. Er staan geen spiegels in het commandocentrum. En niet zonder reden, zoals we zullen zien. Olwen wordt geconfronteerd met een ruimteschip vol kolonisten. Ze moet hen welkom heten, ook al zint die hele kolonisatie haar niet. Ze is bang dat de mensen haar mooie planeet aan zullen tasten; dat ze die volbouwen met huizen, dat ze haar bloemen en planten zullen plattrappen en rooien voor landbouw, dat ze haar dieren verjagen. Als ze nolens volens de kolonisten begroet, moet ze van haar Wachter een masker dragen, haar armen en zelfs handen bedekken. Ze is immers niet bestand tegen de bacteriën die de kolonisten ongetwijfeld met zich meebrengen. Olwen is verbaasd, ze is zo gezond als een vis en tegen alle mogelijke kwalen ingeënt. Het raadsel van spiegel (voor de lezer) en masker (voor Olwen) wordt ontsluit in een dramatisch hoogtepunt van het verhaal. Een van de kolonisten, Mark, wordt verliefd op de gemaskerde engel van de planeet. Hij probeert haar op te zoeken op het plateau, hoewel hij van zijn kapitein geen toestemming krijgt. Het is daar veel te ijl voor gewone mensen, het plateau veel te steil om te beklimmen, en de zon is er onbarmhartig gevaarlijk. Mark waagt het toch, en met vallen en opstaan, vol schrammen en builen, naar adem happend, zich

erover verbazend hoe een meisje zo gemakkelijk boven kan komen, nadert hij het plateau. Maar bijna bovenaan is hij te uitgeput om verder te gaan. Dan ziet hij Olwen staan, met de rug naar hem toe. Ze draagt geen masker. Ze heeft koperkleurig haar. Hij roept haar, zij draait zich om – Mark doet onwillekeurig een stap achterwaarts, verliest zijn evenwicht, valt en bonkt naar beneden waar hij zwaargewond terecht komt.

Later wordt deze scene in Marks hoofd in flash backs nagespeeld. Hij ziet als het ware met een camerablik, foto voor foto, klik voor klik terug wat hij heeft gezien. Olwen draait zich om -klik- hij ziet haar koperkleurig haar -klik- een bronsgroene huid -klik- aapachtig brede neusgaten -klik- uiterst gespierde armen -klik- nagels als klauwen.... Hij schrok zo ontzettend dat hij zijn evenwicht verloor. Olwen, zo lezen we later, is door haar Wachter, die een robot blijkt, genetisch gemanipuleerd om haar aan te passen aan het zware leven op Isis. De Wachter wilde niet dat de kolonisten haar direct zouden zien zoals ze was: een in de ogen van gewone mensen monsterachtige gestalte.

Tweede tekening

Wat doen de leerlingen met deze informatie? Eigenlijk niets! Een nieuwe tekenopdracht levert nauwelijks verschil op. Natuurlijk passen de meisjes Olwens uiterlijk aan aan de nieuwe informatie. De kleur van Olwens huid verandert een beetje, haar haar wordt roder, maar uiteindelijk blijven ze een Olwen tekenen conform hun ideaal. Ze tekenen als het ware meer de Olwen die ze willen zien dat de Olwen die de schrijfster hen door de ogen van Mark heeft getoond. Komt dat doordat ze zich zo met haar identificeren? Komt het doordat ze medelijden met haar hebben? De ontdekking van haar uiterlijk als iets

aparts was voor Olwen zelf ook een schok! Dat er voor de jongens weinig verandert, hoeft geen betoog. Die tekenen haar zo mogelijk nog lelijker, behalve, opvallend, Hákan. Diens tekening is minder ‘lelijk en akelig’. Waarom? Misschien wel omdat Hákan rood haar heeft, en daar zo nu en dan mee wordt geplaagd. Het lijkt dat hij zich nu, net als de meisjes, met Olwen kan identificeren.

De tekenopdracht laat duidelijk zien dat in dit geval tien jongens een boek anders lezen dan tien meisjes. Je kunt je natuurlijk afvragen of dat nu komt omdat er juist een meisje moest worden getekend. Misschien wel, maar er blijken meer verschillen tussen jongens en meisjes te zijn. Leraar Jan vraagt zijn leerlingen later een nieuwe tekening te maken, van wat ze het hoogtepunt van het verhaal vinden. Het door de meisjes meest gekozen hoogtepunt is het moment dat Olwens lievelingsdier, Hobbit, door de kolonisten wordt gedood, bang als ze zijn voor die draak. Olwen is daar uiterst bedroefd over – opnieuw een teken van identificatie door de meisjes? De jongens tekenen verschillende gebeurtenissen: de landing van het ruimteschip, Marks val, de orkaan. De meisjes tekenen emotie, de jongens actie. Het boek bevat opnieuw zowel een jongens- als een meisjesverhaal. Later wordt dat nog duidelijker.

Jongens en meisjes

De klas wordt in een rollenspel de kolonie op Isis. Ze moeten een bestuur gaan vormen en formeren daartoe vier politieke partijen, die elk een partijprogramma opstellen waarin ze hun ideeën over wonen op Isis weergeven. Die programma’s worden uitgeschreven, gepropageerd aan de eigen klas en een parallelklas. Er komen verkiezingen, enzovoorts. Wat direct opvalt is dat er twee jongens- en

twee meisjespartijen komen. De samenstelling ervan weerspiegelt de vriend- en vriendinnengroepjes in de klas. De twee jongenspartijen hebben beide ongeveer hetzelfde programma. De ene partij toont zich wat meer bereid tot compromissen dan de andere waar het gaat om de spanning tussen milieu en industrialisatie, maar verder hebben ze dezelfde karakteristieken: industrialisatie, politie, misdaadbestrijding, gevangenis, doodstraf, wetten en voorschriften. De twee meisjesprogramma’s verschillen onderling heel weinig, maar beide zijn ze heel anders dan die van de jongens. Trefwoorden: milieu, landbouw, dierenreservaat, ziekenhuis, ouderenzorg – de meisjespartijen identificeren zich blijkbaar met de zorg van Olwen voor haar planeet.

Achteraf denk ik dat het heel interessant zou zijn geweest de klas de opdracht te geven de plattegrond van de kolonie op Isis te tekenen. Ik durf te wedden dat dat twee rijen van tien min of meer dezelfde tekeningen had opgeleverd. Hoe leerlingen omgaan met teksten, hoe ze teksten lezen, wat ze er precies van vinden, dat is niet zo gemakkelijk te achterhalen voor leraren. Een tekening blijkt een goed middel om meer van die perceptie te weten te komen: leerlingen tekenen niet wat er staat, maar wat ze lezen. █

Noten

- 1 Deze tekst is een bewerking van mijn artikel ‘Eén verhaal – twee soorten tekening’, dat verscheen in *Palantir* 24 (2000), 3, p. 5-7.
- 2 Wie geïnteresseerd is in dat onderzoek verwijs ik naar hoofdstuk 8 uit: P.H.M. van de Ven, *Moedertaalonderwijs, interpretaties in retoriek en praktijk, heden en verleden, binnen- en buitenland*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1996.